

TERMINOLOGIYADA KO'PMA'NOLILIK MASALASI

Muslimjon Nasirov

Qo'qon DU, O'zbek tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi

Malikaxon Nasirova

Qo'qon DU, talaba

Annotatsiya

Maqolada terminologiyada ko'pma'nolilik va omonimiya hodisalari tahlil qilinadi. Terminlarning metaforik va metonimik shakllanishi, giponimik ko'pma'nolilik, yashirin (implitsit) ko'pma'nolilik masalalari misollar bilan yoritilgan. Tadqiqot milliy terminologiyalar orasidagi semantik tafovutlarga ham e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: ko'pma'nolilik, omonimiya, terminologiya, metafora, metonimiya, semantik sinkretizm.

Abstract

The article explores polysemy and homonymy in terminology, highlighting metaphorical and metonymic formation of terms, hyponymic polysemy, and implicit polysemy with practical examples. The study emphasizes semantic differences among national terminologies. It also addresses semantic syncretism as a form of diachronic implicit polysemy.

Keywords: polysemy, homonymy, terminology, metaphor, metonymy, semantic syncretism.

Ko'pma'nolilik masalasi terminologiya tadqiqotlari sohasida tortishuvli xarakter kasb etgan. 1960–1970-yillarda ko'plab terminologlar terminologiyada ko'pma'nolilik hodisasi mavjudligiga shubha bilan qaraganlar. Buning sababi shundaki, ilmiy va texnik tushunchalarning qat'iy aniqligi tufayli, ularning turli terminologik ma'nolari ham qat'iy belgilangan va bir-biridan aniq farqlangan bo'lishi kerak. Shu bois, aslida bu yerda bitta terminning ma'nolari haqida emas,

balki homonim terminlar haqida soʻz bormoqda (yaʼni, terminologik shakl bir xil boʻlsa-da, u lingvistika, biologiya va geologiyada mutlaqo turlicha maʼnolarda qoʻllaniladi). Hatto yangi termin metaforik usulda yaratilgan taqdirda ham, semantik oʻxshashlik yoki umumiy xususiyatlar faqat yangi termin yaratilish jarayonida, bir zumda idrok qilinadi, biroq bu oʻxshashlik keyinchalik ataylab eʼtibordan chetda qoldiriladi.

Bu holat hatto yangi terminni koʻchma (metaforik) maʼnoda shakllantirish jarayonida ham kuzatiladi. Odatda, yangi terminlar turli terminologiyalarga tegishli boʻladi, bu esa oʻzaro bogʻliq maʼnolarning begonalashuviga va tegishli terminlarning homonimlik maqomini kasb etishiga olib keladi. Bunga bir misol qilib, “glyba” terminining qurilishda (200 millimetrdan katta burchakli toshlar maʼnosida) va tuproqshunoslikda (10 dan 200 millimetrgacha boʻlgan tuproq parchalari maʼnosida) qoʻllanilishini keltirish mumkin, shuningdek, “reabilitatsiya” (Grinev, Sergey V., 1994) terminini ham eslatib oʻtish mumkin.

Keyinchalik aniqlanishicha, baʼzi hollarda metaforik yoʻl bilan yaratilgan yangi terminlar bir xil terminologiya doirasida qoladi va ularning oʻzaro bogʻliqligi juda ravshan boʻladi. Bu holat koʻpmaʼnolilik hodisasini qayta koʻrib chiqishga turtki boʻlgan omillardan biridir. Masalan, “assimilyatsiya” termini tilshunoslikda ikki xil maʼnoni anglatishi mumkin.

Bu holatning jami uchta namoyon boʻlish shakli mavjud. Avvalo, *ishtirok (attendansiya)* hodisasi haqida soʻz boradi — bu yangi terminlarning metonimik koʻchish orqali yaratilishi, yaʼni biror jarayon nomining shu jarayon natijasi uchun ham qoʻllanilishidir. Masalan: **qoplama (roofing)**, **pol qoplamasi (flooring)**, **gilam yotqizish (carpeting)**, **tasniflash (classification)**, **taʼrif (definition)**, **oʻzlashtirish (borrowing)**, **assimilyatsiya (assimilation)**, **ajratish (isolation)** va **qoplama material (cladding)** kabi terminlar ushbu holatga misol boʻla oladi.

Ushbu hodisa muntazam va oldindan taxmin qilinadigan tarzda yuz beradi. Ross tilida olib borilgan tadqiqot natijalari asosida aniqlanishicha, bu tendensiya barcha holatlarning 65 foizida kuzatiladi [Grinev-Grinevich, S.V. 2008: 133].

Bunday holat yuz berganida, eski va yangi terminologiyalar birgalikda mavjud boʻlib qoladi, bu esa noqulay vaziyatni yuzaga keltiradi. Ikkinchidan, ayrim holatlarda bitta shakl bir vaqtning oʻzida terminiyaning keng va tor maʼnolarida

qo'llaniladi. Masalan, qurilish sohasidagi **devor** atamasi umumiy ma'noda **to'siqlar** degan ma'noni bildirishi mumkin, ammo torroq ma'noda ishlatilganda, u **to'siqlarga zid** bo'ladi, chunki ichki devorlar yukni ushlab turadi, to'siqlar esa bunday xususiyatga ega emas.

Xuddi shunday tarzda, suv bilan davolash va mineral suv bilan davolash suv bilan davolashning ikkita kategoriyasini tashkil etadi. **Fang terapiyasi** (boshqacha aytganda, balchiq bilan davolash) **balneologiya** atamasining kengroq talqiniga kiradi, biroq tor talqinida u bundan mustasno etiladi.

Bunday holatlarda, bir xil shakl ham **giperonim** (umumiy tushuncha), ham **giponim** (xususiy tushuncha) vazifasini bajaradi. Bu esa giponimik ko'pma'nolilik (ya'ni, ikki ma'no o'rtasida giponimik bog'lanish mavjud bo'lgan ko'pma'nolilik) hodisasini yuzaga keltiradi¹. Uchinchidan, bir qator hollarda ayni bir soha doirasida mustaqil ravishda bir xil shaklga va o'xshash ma'noga ega terminlar vujudga keladi. Masalan, tilshunoslik sohasida **idiom/1/** (muayyan til yoki lahja) va **idiom/2/** (faqat muayyan tilda mavjud bo'lgan frazeologik birlik) mavjud.

Bunday holatlar yuzaga kelganda, ularni omonimiya sifatida qabul qilish kerakmi yoki ko'pma'nolilik doirasida baholash kerakmi, degan savol tug'iladi. Mantiqiy yondashuv nuqtai nazaridan birinchi variant – omonimiya afzalroqdek tuyuladi. Biroq terminologik amaliyot va nazariyada bir soha doirasida o'zaro bog'liq ikki tushunchani ifodalash uchun bir xil leksema qo'llanilishi ko'pma'nolilik deb hisoblanadi.

Omonimiya va ko'pma'nolilik til hodisasi sifatida bir-biriga yaqin fenomenlar hisoblanadi. Terminologiya doirasida esa biz ushbu ikki hodisaning har ikkisini uchratishimiz mumkin. Ikkalasi ham bir xil leksik shakl yordamida turli tushunchalarni ifodalash holatini bildiradi. V.M. Leychik bu ikki hodisani til nuqtai nazaridan ajratib ko'rsatish uchun maxsus mezonlarni taklif qilgan. Ya'ni, agar ma'noning tahlili yoki ko'chishi jarayonida hosila terminlarning semantik tuzilmasida asosiy sema (asosiy ma'no belgisi) saqlanib qolsa, ammo ikkinchi darajali semalar farqlansa, bu holda ko'pma'nolilik mavjud bo'ladi. Aksincha, agar

¹ Grinev-Grinevich, S.V. 2008. Terminology: studies. manual for students. higher.studies. establishments. Moscow: Publishing Center "Academy". p.13336.

asosiy sema ham o'zgargan bo'lsa, bu — omonimiya hodisasi sanaladi². Bu holat ayniqsa yuqorida tilga olingan uchinchi senariy, ya'ni bir xil shakl bir-biriga aloqador, biroq aynan bir xil bo'lmagan tushunchalarni ifodalash uchun qo'llanilganda — yaqqol ko'zga tashlanadi.

Shuningdek, jarayon nomlarini ushbu jarayonlar natijalari asosida ko'chirish amaliyoti bo'yicha ham tadqiqotlar olib borilgan. Bu kelishuv 2011-yilda bo'lib o'tgan yillik xalqaro terminologik konferensiyada, Rossiya Texnik "Terminologiya" Qo'mitasi tomonidan tashkil etilgan anjumanda tasdiqlangan³. Bu hodisaga omonimiya shakli sifatida qarash mumkin, chunki jarayonlar va ushbu jarayonlar natijalari ontologik va mantiqiy jihatdan turli kategoriyalarga mansub hisoblanadi. Shu sababli, terminologiya doirasida omonimiya ham, ko'pma'nolilik ham real hodisalar ekanini tan olish mumkin. Umumiy sema (ya'ni, asosiy ma'no belgisi) ikkala hodisa: ham omonimiya, ham ko'pma'nolilik — uchun ma'no shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Biroq, ko'pma'nolilikda u markaziy rolga ega bo'lsa, omonimiyada u faqat yordamchi ahamiyatga ega bo'ladi. Aynan shu jihat ikkala ma'no turi o'rtasidagi asosiy farqni tashkil etadi.

Shu bilan birga, ko'pma'nolilikning turli shakllari mavjud bo'lib, ularning ba'zilar hanzugacha chuqur o'rganilmagan. Ayniqsa, yashirin (implisit) ko'pma'nolilik bilan bog'liq nozikliklar hali yetarli darajada tadqiq qilinmagan. Umuman olganda, ko'pma'nolilik turlari ochiq (aniq, ekspressiv) va yashirin (noaniq, implisit) shakllarga bo'linadi.

XX asr oxiridan boshlab, maxsus terminlarni tarjima qilish jarayonida yashirin ko'pma'nolilik holatlari tobora ko'proq aniqlana boshladi. Bu holat bir tilning iborasi boshqa tilda ikkita alohida termin bilan ifodalanishi natijasida yuzaga keladi, bu esa milliy terminologiyalar o'rtasidagi tafovutlar bilan bog'liq. Turli milliy terminologiyalar o'rtasida mavjud bo'lgan tafovutlar va o'ziga xosliklarning aksariyati har bir tilning mustaqil va aloqasiz ravishda rivojlanishi natijasidir.

² Leychik, V.M. 1991. Semantic homonymy and ambiguity in the field of terms, Vocabulary and lexicography. Moscow, 115-121

³ Griniewicz, Sergiusz. 2010. On terminological issues of translation, Edukacja dla Przyszłości. vol VII, Białystok, 79-84

International Conference on Economics, Finance, Banking and Management

Hosted online from Paris, France

Website: econfseries.com

24th May, 2025

Tarixiy jarayonda ingliz tilida “building” atamasi faqat inson yashashiga mo’ljallangan inshootlarni ifodalash uchun qo’llanilgan. Boshqa barcha qurilish ishlari, jumladan yo’llar, ko’priklar, tunnellar, gidroinshootlar va boshqa texnik ob’ektlar esa “engineering” sohasiga taalluqli deb hisoblangan. Shuningdek, yo’llar va ular bilan bog’liq sun’iy inshootlar (masalan, ko’priklar, tunnellar, tayanch devorlar va hokazo) dastlab harbiy maqsadlar uchun barpo etilgan bo’lib, mudofaa inshootlari bilan birgalikda harbiy muhandislik (military engineering) misoli sifatida ko’rilgan.

Shu sababli “construction” (qurilish) atamasi yuzaga kelgan bo’lib, u hozirda qurilish faoliyatining barcha shakllarini yagona atama ostida birlashtiradi. Shu munosabat bilan tarjima jarayonida mavjud bo’lgan ko’plab ekvivalentlarning to’g’ri qo’llanishiga alohida e’tibor berish talab etiladi.

Ko’pma’nolilik insonning kognitiv qobiliyatlari rivojida muhim rol o’ynaydi. Terminologiyaning vaqt o’tishi bilan o’rganilishi natijasida yana bir shakldagi yashirin ko’pma’nolilik — diaxron yashirin ko’pma’nolilik, ya’ni semantik sinkretizm aniqlangan. Emotsional tushunchalar bilan bog’liq tadqiqotlar shuni ko’rsatdiki, ko’plab so’zlarning dastlabki ma’nosi hozirgi ma’nosidan sezilarli darajada farq qilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Grinev, S. V. (1994). Vvedenie v terminovedenie. Moskva: Moskovskiy litsey.
2. Grinev-Grinevich, S. V. (2008). Terminovedenie. Moskva: Akademiya.
3. Leychik, V. M. (2007). Terminovedenie: predmet, metody, struktura. Moskva: LIBROKOM.
4. Russian Technical Terminology Committee. (2011). Proceedings of the International Conference on Terminology. Moscow, Russia.